

Antanas Andrijauskas
MENO PSICHOLOGIJA:
NUO KŪRYBINGUMO IŠTAKŲ
IKI PSICHOPATOLOGIJOS

Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas,
2019, 840 p. ISBN 978-609-8231-19-9)

KĘSTUTIS ŠAPOKA

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Lietuva
Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, Lithuania

ŽVILGSNIS Į ANTANO ANDRIJAUSKO MENO PSICHOLOGIJOS IR PSICHO- PATOLOGIJOS IDĖJŲ PASAULĮ

Psychology of Art: From the Origins
of Creativity to Psychopathology

SUMMARY

The review discusses the comparative research strategies and methods of A. Andrijauskas' book „Art Psychology: From the Origins of Creativity to Psychopathology“, which systematically organizes factual material from different civilized worlds and explores the psychology of genius, talent, artist's creative potential, and other concepts. The review also discusses the main questions in the formation of modern art psychology and psychopathology. These became specific disciplines in the Western sciences in the 17th century

RAKTAŽODŽIAI: Antanas Andrijauskas, meno psichologija, meno psichopatologija, komparatyvistika.

KEY WORDS: Antanas Andrijauskas, psychology of art, psychopathology of art, comparativism.

and the first half of the twentieth century. The review focuses mainly on the last part of A. Andrijauskas' book. This portion deals with the issues of the relationship between creativity and psychopathology and also with the genesis of the concepts of genius and talent.

SANTRAUKA

Recenzijoje aptariamos A. Andrijausko knygos „Meno psichologija: nuo kūrybingumo ištakų iki psichopatologijos“ komparatyvistinės tyrinėjimo strategijos ir metodai, kurie sistemaiškai organizuoja iš skirtingų civilizacinių pasaulių pasisemtą faktinę medžiagą gvildenant genijaus, talento, menininko kūrybinio potencialo, meninės kūrybos procesų psichologijos, meno psichopatologijos ir kitas sampratas. Taip pat aptariami modernios meno psichologijos ir psichopatologijos kaip konkrečios disciplinos formavimosi Vakaruose apytikriai tarp XVII a. ir XX a. pirmos pusės klausimai. Recenzijoje daugiausiai susitelkiama ties paskutine A. Andrijausko knygos dalimi, skirta kūrybiškumo ir psichopatologijos sąlyčio klausimams, genialumo ir talento sąvokų ir sampratų genezei.

PROLOGAS

Recenzuoti tokios didžiulės apimties veikalą sunku dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirmoji – akivaizdi: kaip susigrumti su tokiu idėjų ir sąvokų masyvu? Kita priežastis – subjektyvi: kaip sąžiningai recenzuoti, o ne rašyti tiesiog

laudaciją, buvusio disertacijos vadovo veikalui? Ir, ko gero, šis psichologinis barjeras kartais slegia pečius labiau, negu vien analizei pasirinkto veikalo sudėtingos ir plačios medžiagos svoris.

APIE TEORINES IR METODOLOGINES PRIEIGAS

Šią knygą autorius netiesiogiai įvardijo tarsi savo meno psichologijos problematikai skirtą *opus magnum*, nes monografija, jo teigimu, brendo ir esminės idėjos formavosi daugiau nei tris dešimtmečius, jeigu ne ilgiau, ką liudija ir solidi jos apimtis bei platus aptariamų problemų istorinis ir civilizacinis spektras.

Taigi aptariamoje monografijoje žiūros atskaitos taškas tarsi apverčiamas – filosofinė ir filosofijos istorijos (idėjų istorijos apskritai) problematika sąmoningai šiek tiek patraukiama į foną, tačiau vis tiek analizėje išlieka svarbi, o į pirmą planą ištraukiama būtent psichologinė (tarpkultūrinė) ir netgi psichopatologinė

meninės kūrybos procesų psichologijos problematika ir jos genezės bei sklaidos skirtingose Rytų ir Vakarų civilizacinėse erdvėse klausimai.

Skirtingus aptariamos knygos problemos laukus styguojančia svarbia ašimi tampa autoriaus pasirinktos komparatyvistinės tyrinėjimo strategijos ir metodai, kurie sistemaiškai organizuoja gausią, iš skirtingų civilizacinių pasaulių pasisemtą faktinę medžiagą gvildenant genijaus, talento, menininko kūrybinio potencialo, meninės kūrybos procesų psichologijos, meno psichopatologijos ir kitas sampratas. Gausus orientalistinės medžiagos pasitelkimas yra vienas svarbiausių And-

rijausko meno psichologijos konceptualizacijos bruožų, skiriančių recenzuojamą knygą nuo daugelio įvairiuose pasaulio kraštuose pastaraisiais dešimtmečiais pasirodžiusių meno psichologijos ir meno psichopatologijos problematikai skirtų veikalų.

Knygoje vartojamas pamatinis „meno psichologijos“ terminas semantiškai yra platus. Knygos autorius sutinka, jog kalbant apie meno psichologijos teorinių ir metodologinių nuostatų tapsmą skirtinguose civilizaciniuose pasauliuose, negalima apsiriboti tik dviem minėtais tyrinėjimo aspektais, kadangi istoriškai šios disciplinos idėjos formavosi platesnėse pasaulėžiūrinėse, filosofinėse, estetinėse sistemose, kaip kad matome senovės Rytų civilizacijose ir europinės kultūros lopšyje – antikoje. Kita vertus, subjektyvizuotos, netgi psicho(pato)logizuotos modernios meno psichologijos kaip konkrečios disciplinos tyrinėjimo objektas, struktūra, pagrindiniai tyrinėjimo aspektai ir metodai kristalizavosi Vakaruose apytikriai tarp XVII a. ir XX a. pirmos pusės.

Taigi galime teigti, jog *modernioji* meno psichologijos samprata atitinka būtent

šio laikotarpio Vakarų civilizacijos humanistikos ir pasaulėvokos modelį, kuri galime sąlygiškai vadinti tam tikra prasme *eurocentrinės* kilmės. Taip pat galime sakyti, jog šis pasaulėžiūrinis modelis glaudžiai susijęs su vakarietiškos, tariai „universalios estetikos“ samprata, kuri dažnai retrospektyviai buvo projektuojama tiek į praeitį, tiek ir į kitas neeuropinių civilizacijų mąstymo tradicijas.

Tad kalbėdamas apie savo atlikto tyrimo savitumą, Andrijauskas neatsitiktinai pabrėžia, kad „tai nėra meno psichologijos siaurąja prasme veikalas, nes į tyrimo objektą *žvelgiama ne psichologo ar mediko, o pirmiausia estetikos ir meno filosofijos specialisto žvilgsniu*“ (p. 16). Vadinasi, savo tyrime meno psichologijos problematiką analizuoja daugiau *meno tyrimų*, o ne *psichologinių* kategorijų sistemoje.

Kadangi ribotos apimties recenzijoje neįmanoma nušviesti visų knygoje aptariamų temų, tai daugiausia dėmesio recenzijos autorius sutelkia į daugelyje skyrių gvildenamas šiandien ypatingą aktualumą įgavusias *meno psicho(pato)logijos* problemas.

IŠ MENO PSICHOPATOLOGIJOS TYRINĖJIMŲ ISTORIJS

Svarbią recenzuojamos knygos dalį autorius skiria meno psichopatologijos problematikai. Taigi devintoje monografijos dalyje autorius pateikia glaustą (kiek tai įmanoma) ir koncentruotą (meno) psichopatologijos filosofinių, kvazi-medicininių, psichiatrinų ir psichologinių, žinoma, vakarietiškos humanistikos koncepcijų substratą.

Iš tiesų reikia turėti omenyje, kad psichopatologijos siaurąja prasme terminas

ir samprata apskritai yra Vakarų pozityvizmo ir neklasikinės filosofijos (iracionalizmo) koncepcijų sąveikos produktas. Iš tikrųjų psichopatologinė problematika vienaip ar kitaip periodiškai iškildavo Rytų civilizacijose, tačiau modernėjančioje Vakarų humanistikoje ir kultūroje *psichopatologija* ilgainiui išsiskyrė į sąlygiškai savarankišką probleminę medicininių, psichologinių ir net kultūrologinių tyrimų sritį. O jos siauresnė sudėtinė

dalį *meno psichopatologija* iš pradžių buvo traktuojama kaip bepročių meninės raiškos sritis, kuri, galima sakyti, buvo išimtinai Vakarų modernėjančios kultūros „išradimas“. Taigi šios sampratos formavimasis sietinas su XIX a. antrąja ir XX a. pirmąja puse, kai kultūrinių vertybių stratifikacijos ir dinamikos procesus paveikė stiprėjantis vertybinių nuostatų radikalus laužymas arba neigimas, tuo pat metu suvoktas ir kaip paradoksalus *vertybinis* aktas.

Šioje metakultūrinėje dialektikoje bepročio (ne)įsisąmonintas kūrybinis aktas, neturintis nieko bendra su vadinamojo „tikrojo“ meno sfera, staiga tapo ne tik estetinė vertybe, tačiau ir vertybine alternatyva profesionalaus meno kūriniai. Pasirodo, kūrybos aktas nebūtinai turi būti reguliuojamas profesionalizmo dogmų, jis gali tapti visuomeniškai vertingu būtent intrapsichinio *kūrybiškumo* arba kūrybinės intencijos lygmenyje.

Knygos autorius tarsi apsidrausdamas pabrėžia, kad nesigilina į specifinę medicininę ir psichiatrinę psichopatologinę problematiką, nes jam svarbesnis šios sąvokos ir sampratos filosofinis pagrindas, maža to, susijęs su meno (psichologijos, filosofijos, estetikos, kultūrologijos) problematika. Iš tikrųjų svarbiausia analizėje čia tampa *estetinė* problematika, tačiau iš dalies susijusi ir su psichopatologijos sampratos kvazimedciniais ir psichologiniais conceptualiais turiniais. Maža to, knygos autorių domina ne vien meno ir psichopatologijos santykis, bet būtent jau minėta psichopatologijos ir genialumo sampratų, kaip dviejų metaistorinių kategorijų (p. 617), santykių dinamika ir dialektika.

Aptariamoje knygos dalyje pasitelkiamos įvairios civilizacinės tradicijos tam, kad būtų parodyta psichopatologijos ir meno kūrybos procesus (taip pat ir genialumo problematiką) universalizuojanti pozicija. Antai jau senovės Kinijoje, pavyzdžiui, daoizmo estetiškoje koncepcijoje iškeliamas beprotybės ir racionalaus mąstymo reliatyvumo problema (p. 620). Kadangi kinų estetika koncentravosi ties nepažinumu, tuštumos, alogiškumo kategorijomis, natūralu, kad jose racionalumo ir iracionalumo (ar beprotybės) ribos yra gana paslankios. Kita vertus, šiai tradicijai būdinga ir savita (menininkų) ekscentriškumo samprata, iš dalies artima ir mums įprastai genialumo, kaip kraštutinio ekscentriškumo, sampratai.

Antikoje, anot Andrijausko, funkcionavo *manijos* ir *melancholijos* kategorijos, taip pat ir gaivališko kūrybinio šėlo samprata, besiribojusi ir su beprotybės reiškiniu. Kūrybinis įkvėpimas ir šėlas suvoktas kaip Mūzų poveikis kūrėjui, savotiškas „užbūrimas“, kūrėjo sielos „užvaldymas“. Platono tekstuose aptinkamos užuominos ne tik apie esminę skirtį tarp *beprotybės* ir *kūrybinės* beprotybės, tačiau ir apie neišvengiamus menininkų psichikos nukrypimus kūrybos procese ir jų dvasią neva užvaldantį galingą siautulinumą. Vėlesnėje antikos ir Vakarų kultūros tradicijoje ilgai gyvavo romėnų stoiko Lucijaus Anėjaus Senekos traktate „Apie sielos ramybę“ (*De tranquillitate animi*) paskleistas Aristoteliui priskiriamas teiginys „Nebuvo didaus proto be beprotybės priemaišos“ (*Nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae fuit*) (p. 632). Šios mąstymo tendencijos viduramžiais savaip interpretuotos religinėje plotmėje,

sielos kaip dieviškojo ir šėtoniškojo pradų kovos arenos koncepcijose.

Naujaisiais amžiais, stiprėjant sekuliarizacijos procesams Vakarų Europos visuomenėse, dieviškųjų-demoniškiųjų mistinių jėgų pradų kovos potekstės psichologizuojamos ir psichopatologizuojamos, taigi, koncentruojasi iš pradžių sielos ir kūno santykių, vėliau psichės ir psichikos sampratų plotmėje. Vėl atgimė melancholijos terminas, tačiau nebe kaip dieviškasis / demoniškas pradai sieloje, o kaip daugiau ar mažiau psicho(pato)loginė kategorija.

Vokiečių klasikinėje (moralės) filosofijoje psichopatologinė problematika, anot Andrijausko išvalgos, jau įvardijama kaip *dvasios negalia*, arba *dvasinė liga* (p. 638). Beje, Kantas suformulavo savitą pažintinę subjekto sąmonės schemą, kurios vienoje pusėje atsидūrė psichikos patologijos, o kitoje – genialumas. Atitinkamai pirmasis poliūs buvo traktuojamas kaip destruktivus (nors nebevalidinamas demonišku), o antrasis ir toliau vadintinas „dievišku“, nors nebūtinai siaurąja religine prasme.

Romantizmo ir vokiečių neklasikinės filosofijos tradicijoje psichopatologinė problematika Vakarų humanistikoje buvo itin sureikšmintą. Bendrais bruožais apibendrinami galime sakyti, jog psichinės patologijos buvo beveik sutapatintos su kūrybos sfera, ir, žinoma, genialumo koncepcija. Jos esencija vėl galime laikyti neklasikinės arba racionalistinės meno filosofijos pradininko Schopenhauerio, anot Andrijausko, pasižymėjusio patologiškais charakterio savybėmis ir keistumais, veikaluose generuotą aklos biologinės valios ir iš jos kylančio gaivališko genialumo koncepciją.

Savo tyrime autorius neatsitiktinai atkreipė dėmesį į dažnai meno psichopatologijos tyrinėjimuose užmirštą Bénédictą Augustiną Morelį, kuris susiejo metafizinę apriorinę psichopatologijos traktavimo tradiciją su naujomis gamtamokslinėmis evoliucionizmo idėjomis. Jis sujungė esencialistinę ir aplinkos veiksnių požiūrius į psichopatologiją žvelgdamas kaip į kompleksinę daugybės faktorių visumą, taip pat klasifikavo psichopatologinio paveldimumo, patologijos progresavimo ir „degeneracijos“ koncepcijas.

Plėtodami Schopenhauerio ir Morelio idėjas, vadinamosios *psichopatologinės* (meno psichologijos) *krypties* atstovai (Moreau de Tours, Maxas Nordau, Cesare Lombroso, Marcelis Réja ir kiti) siekė teoriškai pagrįsti genialumo (laikyto objektyviu reiškiniu) ir įvairių psichikos sutrikimų ryšį.

Daug dėmesio knygoje pagrįstai skiriama kitai XIX ir XX a. sandūroje iškilusiai *pozityvistinei* psichiatrijos kryptčiai, kurios vienas pagrindinių atstovų – Emilis Kraepelinas. Jis sukūrė psichikos sutrikimų klasifikacijos teoriją – skelbė mokslinių eksperimentų prioritetą palyginti su abstrakčiais metafiziniais teoriniais svarstymais, kuriuos vaizdžiai palygino su tuščia ir beprasme scholastika. Būtent Kraepelino veikaluose išsikristalizavo savita ir vėliau tapusia itin svarbia *dementia praecox* (išankstinės silpnaprotystės) samprata. Taip pat Kraepelinas vienas pirmųjų suformulavo psichikos sutrikimų kaip proceso gydymo koncepciją.

Šiuo požiūriu svarbūs buvo ir šveicarų psichiatro, Jungo mokytojo Eugeno Bleulerio tyrinėjimai. Pasineręs į pana-

šios psichopatologinės problematikos kaip ir Kraepelinas studijas, jis *dementia praecox* terminą pakeitė *šizofrenijos* terminu, kuris vėliau ir prigijo psichiatrijoje. Bleuleris tyrė *psichines* šizofrenijos ir kitų psichikos ligų priežastis ir, kitaip nei daugelis jo kolegų, jas laikė mąstymo pasekmėmis, o ne smegenų ligomis. Kita vertus, jis išskyrė užslėptų šizofrenijos sklaidos aspektų reiškinį, o svarbiausia – suformulavo šizofrenijos kaip savito semantinio pasaulio koncepciją, anot Andrijausko, atvėrusią kelią vėlesniems tarpdisciplininiais tyrimams.

Toliau knygos autorius pereina prie išsamesnės trijų pagrindinių psichoanalizės atstovų – Freudo, Jungo ir Lacano koncepcijų analizės (psicho)patologiniu

aspektu, kadangi jos knygoje pagrįstai traktuojamos kaip daugybės psichopatologinių teorijų branduolys. Galima netgi sakyti, kad klasikinės psichoanalizės koncepcijos ir yra išimtinai (kvazifilosofinės) psichopatologinės koncepcijos.

Knygoje daug dėmesio skiriama taip pat ir prancūzų mąstytojų Maurice'o Merleau-Ponty, Jean-Paulo Sartre'o, Michelio Foucault, Gilles Deleuze'o psichopatologinių koncepcijų analizei. Šioje veikalo dalyje knygos autorius sąmoningai „veda“ skaitytoją nuo specializuotų kvazimedicinginių, psichiatriinių psichinės patologijos ir kūrybiškumo, kūrybos, meno santykių koncepcijų daugiau filosofinių ir kultūrologinių šios problematikos koncepcijų link.

MENAMOS IR REALIOS GENIJŲ IR PSICHIKOS SUTRIKIMŲ SAŠAJOS

Paskutinėje veikalo dalyje knygos autorius, apibendrinamas knygos problematiką, daugiausia susijusią su genialumo (sampratos) aspektais, mėgina atsakyti į daugelyje ankstesnių knygos dalių nuolatos kylantį klausimą: kokios yra genialumo ir psichikos sutrikimų galimai tikros ir menamos sąšajos?

Pasak knygos autoriaus, negalime aiškiai pasakyti, kas vis dėlto yra genialumas – apriorinė įgimta „dovana“ ar sociokultūriškai sukurta, istoriškai kintanti (ir nykstanti) šabloniška kategorija, į kurią sudedame viską, kas mums ir kaip mums patogu?

Skaitant šią knygos dalį, kai kur susidaro įspūdis, kad veikalo autorius vis dėlto ne visada aiškiai atskiria *kūrybiškumo* ir *genialumo* sampratas. Kita vertus, tai iš dalies pateisinama, kadangi pavyz-

džiais pasitelkiami konkretūs kūrėjai, menininkai, kurie jau aprioriškai traktuojami kaip genijai. Taigi kalbama ne apskritai apie „kūrybiškumą“ (kad ir kasdieniame gyvenime), o apie specifinį *išrinktųjų* kūrybiškumą.

Knygos autorius kelia ir daugiau esminių klausimų: Ar egzistuoja tiesioginė priklausomybė tarp įvairių psichikos sutrikimų formų ir išskirtinių gabumų, genialumo? Ar psichikos liga ir tam tikri jai būdingi kūrybingumo raiškos požymiai sustiprina menininko kūrybinį potencialą, kai kurias jo dalis, estetinį imlumą, sugebėjimą pasinerti į kitiems paprastiems mirtingiesiems nepasiekiamas reiškinių gelmes (p. 720)?

Vargu ar galėtume kalbėti apie genialumo ir psichopatologijos sąšajas tų psichikos sutrikimų fone, kai iš esmės nu-

kenčia kūrybinė-intelektinė sfera, pavyzdžiui, rimtų organinių patologijų atvejais. Todėl netgi psichiatrijoje įsivyravo skirtis tarp vadinamosios „organinės“ psichopatologijos ir „psichologinės“, kurios plotmėje analizuojamos ir sąsajos su kūrybiniais (netgi genialumo) procesais.

Taigi reikia skirti įvairių psichopatologijų sąveiką su profesionaliaja kūryba ir tam tikrą įvairių psichopatologijų veikiamą stilistinę-formalią išraiškos stereotipiją nemenininkų kūrybinėje raiškoje.

Šiuos niuansus knygos autorius kaip tik ir gvildena paskutinėje knygoje dalyje aptardamas psichiatrijos ir psichopatologijos pažintines galimybes, menininkų psichikos sutrikimų formų įvairovę, šizofrenijos vaizdinių pasaulį, šizofrenijos raiškos formų įvairovę kūryboje, ligos poveikio kūrybai ypatumus, konkrečių psichikos sutrikimų (profesionalioje) meninėje raiškoje ypatumus, intelekto funkcijas genialumo ir psichikos sutrikimų diferenciacijoje, (tariamų) genijų ir sutrikusios psichikos asmenų panašumus.

VIETOJE EPILOGO

Taigi, glaustai aptarę kai kuriuos svarbesnius recenzuojamo veikalo aspektus, galime konstatuoti, kad knygos pratarinėje užsibrėžta Rytų ir Vakarų meno psichologijos tradicijų kompleksinės analizės strategija iš esmės autorius buvo įgyvendinta. Šalia bazinių panašiams apibendrinantiems meno psichologijos problematikos veikalams įprastų idėjų istorijos tapsmo etapų bei įtakingiausių filosofinių, estetinių, psichologinių koncepcijų aptarimo, jų rekonceptualizavimo, monografijos auto-

rius sumaniai įterpė į recenzuojamos knygos tekstą ir daug menkai meno psichologijos, meninės kūrybos procesų psichologijos ir meno psichopatologijos aspektais tyrinėtų indų, kinų, japonų ir arabų musulmoniškojo pasaulio konceptų. Viena svarbiausių analizuojamos knygos teigiamybių yra jos polemiskumas, conceptualaus teorinio požiūrio „iš viršaus“ į meno psichologijos problemas organiškai jungtis su tyrime pasitelkta gausia faktologine medžiaga „iš apačios“.